

*Русавська О. О.,**аспірант кафедри загальнотеоретичної юриспруденції
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ВНУТРІШНІЙ ТА ЗОВНІШНІЙ ДІАЛОГ ПРАВОВИХ СИСТЕМ: ДО ПИТАННЯ ПРО ДЖЕРЕЛА ЗАГАЛЬНОГО ПРАВА НА ПРИКЛАДІ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ АНГЛІЇ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню питання джерел загального права на прикладі правової системи Англії, розглядається їх історичний розвиток. Акцентується увага на дослідженні етапів розвитку англо-саксонської правової сім'ї, що, безперечно, здійснила вплив на розвиток правової системи Англії. З'ясовується роль зовнішніх та внутрішніх чинників у процесі формування загального права Англії, зокрема, через діалог з правовими культурами континентальної Європи. Робиться висновок про те, що одночасно з формуванням системи формалізованих писаних джерел правової системи Англії здійснювався процес збирання та осмислення місцевих неписаних джерел права. Правові норми, що застосовувались на певній місцевості, уніфікувались та включались до загального права Англії. Здійснювався процес діалогу правових інститутів, що діяли інколи окремо в територіально обмежених місцевих соціальних формуваннях з одночасним їх об'єднанням задля врегулювання більш широкого кола відносин на території всієї країни. Зазначається, що правова система Англії, об'єднавши у собі та уніфікувавши місцеві неписані правові джерела, почала вбирати в себе здобутки канонічного та римського права задля врегулювання нових та не врегульованих досі відносин. Робиться висновок, що перед початком діалогу з іншими правовими системами та культурами в правовій системі Англії було забезпечено внутрішній діалог та об'єднання.

Ключові слова: джерела права, загальне право, правова система Англії, прецедентне та статутне право, діалог правових культур.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасний період розвитку права характеризується розвитком його джерел, а процеси, що відбуваються в цьому напрямі, вимагають подальшого наукового осмислення та виявлення основних закономірностей. Проблема джерел права неодноразово ставала предметом дискусій вітчизняних та зарубіжних учених, однак вплив на розвиток загального права Англії зовнішніх чинників через діалог з іншими правовими культурами розглядається досить фрагментарно. Також дослідження зарубіжного досвіду розвитку джерел права особливо актуалізується в умовах розвитку України як правової держави на засадах плюралізму та гуманізму. З цього приводу варто погодитись зі словами відомого французького вченого-компаративіста Рене Давида: «Обґрунтовані висновки можуть бути зроблені з певною ясністю тільки в тому разі, якщо досліджувати проблему зі сторони, спробувати вийти за рамки власної проблеми» [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій з цієї теми, виділення не вирішених раніше частин загальної про-

блеми, котрим присвячується зазначена стаття. У вітчизняній та зарубіжній правовій науці проблемі джерел права справедливо приділяється чимала увага. Вчені-юристи в різні часи звертали увагу на окремі джерела в країнах «загального права», найчастіше на судовий прецедент та його роль у праві Великої Британії та Сполучених Штатів Америки. Дослідженню загального права Англії присвячені праці К.Ю. Кармазіна, О.В. Чернецької, В.І. Завидняка, Є.В. Білозьорова, Б.І. Квітковської, Б.В. Малишева. Є.О. Харитонов досліджував формування «права загальної справедливості» в англо-саксонській системі права [2]. В.В. Дудченко та Ю.В. Цуркан-Сайфуліна досліджували питання підходів до класифікацій правових систем [3].

Формування мети статті. Метою цієї статті є дослідження проблематики джерел загального права на прикладі правової системи Англії, осмислення історичних етапів розвитку та виявлення впливу на її розвиток інших правових систем через діалог правових культур.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Загальноновизнаною є думка про те, що правова система Англії відіграла вирішальну роль у формуванні англо-саксонської правової системи. Особливості її джерел вплинули на розвиток джерел права країн, правова система яких включається до цієї правової сім'ї.

Особливості, що характерні для англійського права, складались, як справедливо зауважує англійський учений-юрист А. Кіральфі, «історично, а не на основі логіки» [4]. Історично англійське право спочатку являло собою неписане право (*lex non scripta*), велика частка якого збереглася і нині в правовій системі Англії. Проте його зміст дещо змінився. Якщо в саксонський період неписане право зводилося до категорії «правові звичаї» [5], то надалі до цієї категорії почали включати «право, норми якого містяться в збережених та доступних нам з давніх часів судових рішеннях та працях визначних учених» [6].

Розвиток неписаного права став частиною процесу формування єдиного (загального) права на території сучасної Великої Британії. В Англії цей процес почався історично раніше, ніж у країнах континентальної Європи та мав певні особливості. Норманські королі змогли побудувати централізовану систему державного управління, в якій важлива роль відводилась королівським судам. Юрисдикція останніх поширювалась на всю територію країни, що дало їм можливість уже у XII ст. зводити в певну систему чинні на той час різноманітні правові норми (головним чином звичаєво-правового характеру), внаслідок чого їх стали іменувати судами загального права. Таким чином, у норманський період англійського права відбулися суттєві

зміни, що надалі визначили його своєрідність, у тому числі своєрідність джерел права.

Судді королівських судів базувалися в одному із районів Лондона, а для розгляду тієї чи іншої справи виїжджали на місце розгляду (існувала система роз'їзних судів). Оскільки в кожній місцевості, куди вони прибували для розгляду справи, діяли свої звичаї, то судді намагалися їх урахувати під час винесення рішення. На звичаї орієнтувалися і присяжні, що брали участь у засіданнях королівських судів. Присяжними, як правило, були місцеві жителі, які під час прийняття рішень керувалися звичаями, що були їм відомі. Засідаючи в різних куточках країни, судді поступово знайомилися з численними звичаями. Повертаючись до Лондона, вони обговорювали розглянуті справи та порівнювали прийняті рішення. У ході дискусій вироблялася спільна позиція по аналогічних справах. Англійський вчений Е. Дженкс, оцінюючи такий історичний період, констатував, що неможливо точно встановити, як формувалося загальне право: «Якимось шляхом, який досить складно визначити точно, королівські судді, що зустрічалися між своїми роз'їздами в Лондоні для розгляду справ у централізованих королівських судах у Вестмінстері, дійшли згоди про необхідність зводу місцевих звичаїв у загальне або єдине право, яке могло б застосовуватися на території всієї країни» [7].

Отже, з наведеного можна зробити висновок, що одночасно з формуванням системи формалізованих писаних джерел правової системи Англії здійснювався процес збирання та осмислення місцевих неписаних джерел права. Правові норми, що застосовувались на певній місцевості, уніфікувались та включались до загального права Англії. Здійснювався процес діалогу правових інститутів, що діяли інколи окремо в територіально обмежених місцевих соціальних формуваннях з одночасним їх об'єднанням задля врегулювання більш широкого кола відносин на території всієї країни.

У XIV ст. практикуючими юристами почали створюватися професійні об'єднання, для отримання членства в яких необхідно було відповідати встановленим вимогам. Наявність професійних об'єднань юристів сприяла росту престижності цієї професії та формуванню національної доктринальної правової думки. Тобто діалог місцевих неписаних правових джерел та об'єднання правової системи Англії здійснювались не лише державними органами, а й на доктринальному рівні.

Вважаємо, що причина також полягала в жорстких процесуальних нормах. Спочатку юрисдикція королівських судів визначалася системою приписів. Для того щоб звернутися в королівський суд, потрібно було отримати припис ("writ") про прийняття справи до розгляду. Спочатку вони видавались вільно, відповідно, розширювалась юрисдикція королівських судів. Але в XIV ст. нові види приписів перестали видавати, хоча чинні на той момент приписи не покривали всієї різноманітності суспільних відносин, які вимагали правового захисту. Отже, можна зробити висновок, що процесуальні норми стали кайданами для створення норм матеріального права. Криза королівських судів призвела до активізації інтересу в країні до канонічного та римського права.

Отже, правова система Англії, об'єднавши у собі та уніфікувавши місцеві неписані правові джерела, почала вбирати в себе здобутки канонічного та римського права задля врегулювання нових та не врегульованих досі відносин. Можна зробити висновок, що перед початком діалогу з іншими правовими

системами та культурами в правовій системі Англії було забезпечено внутрішній діалог та об'єднання.

Розширенню кола соціальних відносин, що регулювались правом Англії, сприяв розвиток «права справедливості». Частина петицій про видачу приписів король почав передавати канцлеру, котрий як «представник волі короля» розглядав справи «по справедливості». Проведення в суді канцлера проводилось письмово, засідання проводились без участі присяжних, а рішення його були засновані на «загальному праві», в результаті чого суд канцлера, за необхідності, міг відходити від позиції судів. Право справедливості виникає не тільки як результат тлумачення прецедентного права, ним були розроблені інститути, які не були відомі прецедентному праву.

Зауважимо, що ліквідація дуалізму «права справедливості» та «загального права» багато чому завдячує судовій реформі XIX ст., за результатами якої канцлерські суди були об'єднані із судами загального права. Як справедливо зауважує англійський юрист Р. Уолкер, «реформа судоустрою не просто з'єднала в єдине ціле систему судочинства в країні, вона об'єднала в єдине ціле правові норми» [8]. Однак варто зазначити, що повного злиття не відбулося. По-перше, фактично було об'єднано лише процесуальні норми (у всякому разі не можна було подати позов або в суд справедливості, або в суд загального права); по-друге, спори, що виникали на основі права справедливості, надалі почали розглядатись канцлерським відділенням Високого суду.

Наповнення загального права судовими рішеннями зумовило характер правової системи Англії та специфічні риси, що відрізняють її від континентальних правових систем, що багато в чому засновані на рецепції римського права [9]. Римське право не так суттєво вплинуло на розвиток англійського права, попри те, що воно певний час діяло на території Англії. Основи римського права викладались в Оксфорді та Кембриджі. Попри загалом незначний вплив римського права на правову систему Англії, вважаємо за необхідне розглянути особливості їх діалогу через дослідження співвідношення римського та загального права Англії.

З іншого боку, неправильно було б заперечувати переваги казуїстичних правових норм, адже саме вони, зокрема, забезпечують близькість позитивних правових норм до соціальних запитів. Такі норми, ймовірно, будуть більш наближені до ситуацій у реальному житті, оскільки вони й формуються безпосередньо у разі їх здійснення.

Водночас розвиток абстрактних норм взаємопов'язаний з розвитком норм писаного права. Розвиток позитивного права в країнах з відмінними правовими культурами здійснювався паралельно з процесом формування певного співвідношення абстрактних та казуїстичних правових норм. У сучасному прецедентному та законодавчому праві співвідношення абстрактних та казуїстичних правових норм досягає балансу. В країнах континентальної Європи спостерігається зростання ролі «вторинних правових норм», розроблених судами («судового права»). Водночас у країнах «загального права» поряд з казуїстичними правовими нормами посилюються позиції абстрактних правових норм («статутного права»).

З цього приводу можна припустити, що розвинена система норм позитивного права ґрунтується на співвідношенні абстрактних та казуїстичних правових норм, що дає можливість найбільш оптимально здійснювати регулювання соціальних відносин, що перебувають у постійному розвитку.

Нормативність – важлива характеристика правової системи, яка формується за допомогою повторення суспільних відносин, заснованих на еквівалентності обміну діяльністю, що відбивається на взаємних правах та обов'язках їх членів. Як вказують В.В. Дудченко та Ю.В. Цуркан-Сайфуліна, обов'язковою особливістю нормативності є те, що вона стосується інших (усіх) членів суспільства, формується та впроваджується в громадськість, а отже, гарантується державними установами. Це дає змогу розмежувати правову систему від інших соціальних систем, доводить правовий характер відповідних правових систем: вони відрізняються від інших систем тим, що встановлюють взаємні права та обов'язки членів суспільних відносин і підтримуються державною владою. Право регулює найбільш значущі суспільні відносини нормативними засобами з метою забезпечення належного функціонування суспільства [3].

З огляду на викладене, варто приділити увагу особливостям писаних джерел правової системи Англії. Зазвичай писане право протиставляється неписаному. В правовій системі Англії його склад з часом також змінювався та почав включати акти Корони, статuti та делеговані акти.

Перші королівські акти в основному доповнювали чи змінювали наявні звичаї. До XII ст. вони часто не мали писаної форми, видавались усно, тому досліджувати їх можна лише по згадуваннях у коментарях тогочасних юристів. Такі акти носили різноманітні найменування: «правд», «хартій», «статутів», «асизів», «конституцій». Сильна королівська влада претендувала на те, щоб її акти мали найвищу юридичну силу. З поступовим укріпленням ролі парламенту одночасно обмежувалась королівська нормотворчість. Проте акти Корони продовжують займати особливе місце в системі джерел англійського загального права. Вони видаються на основі прерогативних або делегованих повноважень.

Прерогативні повноваження визнаються, зважаючи на особливе становище Британської Корони. Вирішальну роль у процесі визначення обсягу прерогативних повноважень відіграють суди. Ще в 1611 році рішенням у справі Case of Proclamation було встановлено, що король не має будь-яких прерогатив, але має право здійснювати те, що допустиме по праву країни. Водночас у сучасній правничій літературі країн «загального права» останніми роками висловлюється точка зору, відповідно до якої прерогативні повноваження Корони здійснюються на основі конституційних повноважень [11].

Корона активно використовувала своє право видавати акти на основі прерогативних повноважень на території колоній. Її акти замінювали законодавство до тих пір, поки не були створені національні законодавчі органи.

Водночас у багатьох сферах прерогативні повноваження Корони, як було вказано вище, обмежувались судовими прецедентами або статутами. Наприклад, у разі коли Корона намагалась видати акт з питання, що частково вже врегульоване статутами, то вона мусила використовувати термінологію у відповідності до статуту. У деяких судових рішеннях було встановлено обмеження прерогативних повноважень у разі відправлення правосуддя та здійснення управління виконавчою владою.

З розвитком та утвердженням ролі парламенту його акти (статuti) займають усе більш важливе становище. Білль про права 1689 року, по суті, закріплює парламентське верховенство в законодавчій сфері. Проте, незважаючи на це, навіть вра-

ховуючи давні традиції англійського парламентаризму, статут стає важливим джерелом права тільки в XIX ст.

Зауважуємо, що принцип парламентського верховенства обґрунтував положення про те, що «статут може все». З цього принципу виходить, що статут володіє більшою юридичною силою, ніж судові прецеденти. Поєднання принципу парламентського верховенства з принципом прецеденту визначає реальне співвідношення статуту та судового прецеденту.

Аналізуючи вищевикладене, варто зазначити, що правовий статус статуту, як джерела права, багато в чому визначив співвідношення правової системи Англії з міжнародним правом. Варто зазначити, що англійська правова думка ще в XVII–XVIII ст. почала зазначати відмінності між повноваженнями державних органів з приводу укладання міжнародних договорів та прийняття норм внутрішнього законодавства. У результаті було визнано, що перші належать до прерогативи суверена, а другі – до повноважень законодавчого органу.

Інститут імпичменту, що склався в англійському праві, міг застосовуватись не стільки для контролю безпосередньо за Короною під час здійснення зовнішньополітичних повноважень, скільки за міністрами, що відповідають за таку сферу державної політики [12]. Сучасна Велика Британія виходить з того, що міжнародний договір має бути імплементований у внутрішнє право. Таке положення відповідає утвердженню в країні принципу парламентського верховенства.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у цьому науковому напрямі. Історично англійське право спочатку являло собою неписане право (lex non scripta), велика частка якого збереглася і донині в правовій системі Англії. Проте його зміст дещо змінився. Одночасно з формуванням системи формалізованих писаних джерел правової системи Англії здійснювався процес збирання та осмислення місцевих неписаних джерел права. Правові норми, що застосовувались на певній місцевості, уніфікувались та включались до загального права Англії. Здійснювався процес діалогу правових інститутів, що діяли інколи окремо в територіально обмежених місцевих соціальних формуваннях з одночасним їх об'єднанням задля врегулювання більш широкого кола відносин на території всієї країни. Діалог місцевих неписаних правових джерел та об'єднання правової системи Англії здійснювалось не лише державними органами, а й на доктринальному рівні. Активна участь доктринальної думки в процесі об'єднання права Англії посприяла сприйняттю загального права населенням та практикуючими юристами.

Правова система Англії, об'єднавши у собі та уніфікувавши місцеві неписані правові джерела, почала вбирати в себе здобутки канонічного та римського права задля врегулювання нових та не врегульованих досі відносин. Можна зробити висновок, що перед початком діалогу з іншими правовими системами та культурами в правовій системі Англії було забезпечено внутрішній діалог та об'єднання.

У сучасному прецедентному та законодавчому праві співвідношення абстрактних та казуїстичних правових норм досягає балансу. В країнах континентальної Європи спостерігається зростання ролі «вторинних правових норм», розроблених судами («судового права»). Водночас у країнах «загального права» поряд з казуїстичними правовими нормами посилюються позиції абстрактних правових норм («статутного права»). Розвинена система норм позитивного права ґрунтується на

співвідношенні абстрактних та казуїстичних правових норм, що дає можливість найбільш оптимально здійснювати регулювання соціальних відносин, що перебувають у постійному розвитку.

Література:

1. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности. Москва : Международные отношения, 1997. С. 20.
2. Харитонов С.О. Формування «права загальної справедливості» в англо-саксонській системі права. / С.О. Харитонов, М.О. Гейко. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. URL: <http://www.apdp.in.ua/v53/02.pdf>.
3. Dudchenko V.V. Authority of Law System Formation: Applied Analysis of Legal System Unity / Y.V. Tsurkan-Saifulina, V.V. Dudchenko. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2018. URL: <https://www.abacademies.org/abstract/authority-of-law-system-formation-applied-analysis-of-legal-system-unity-7855.html>.
4. Kiralfy A.K.R. The English Legal System. London, 1984. P. 21.
5. Stein P. Legal Institutions. The Development of Dispute Settlement. London, 1984. P. 30.
6. Walters M. The Common Law Constitution in Canada: Return of lex non scripta. *University of Toronto Law Journal*. 2001. Spring. P. 93.
7. Дженкс Э. Английское право. Москва : Юрид. изд-во М-ва юстиции СССР, 1947. С. 42.
8. Уолкер Р. Английская судебная система. Москва : Юридическая литература, 1980. С. 110.
9. Виноградов П.Г. Римское право в средневековой Европе. Москва, 1910; Муромцев С.А. Рецепция римского права на Западе. Москва. 1886.
10. Ibbenson D.J. A Reply to Professor Zimmermann / In: Watkin T.G. (ed.) *The Europeanization of Law*. London, 1998. P. 236.
11. Hogg P. *Constitutional Law of Canada*. Toronto, 2007. P. 12.
12. Lori F. Impeachment as a Technique of Parliamentary Control Over Foreign Affairs: A Presidential System? *University of Columbia Law Review*. 1999. P. 1525.

Rusavska O. Internal and external dialogue of legal systems: to the question of common law sources on the example of the legal system of England

Summary. The article is devoted to the study of common law sources on the example of the legal system of England, examines their historical development. Emphasis is placed on the study of the stages of development of the Anglo-Saxon legal family, which undoubtedly influenced the development of the legal system of England. The role of external and internal factors in the process of shaping the common law of England is clarified, in particular through dialogue with the legal cultures of continental Europe. It is concluded that at the same time as the formation of a system of formalized written sources of the legal system of England, the process of collecting and comprehending local unwritten sources of law. The legal rules applicable in a particular area were unified and included in the common law of England. There was a process of dialogue between legal institutes, which sometimes acted individually, in territorially restricted local social formations with their simultaneous unification in order to regulate a wider range of relations throughout the country. It is noted that the legal system of England, combining and unifying local unwritten legal sources, began to absorb the acquisitions of canon and Roman law to settle new and still unsettled relations. It is concluded, that prior to engaging in dialogue with other legal systems and cultures, internal legal dialogue and integration were ensured in the English legal system.

Key words: sources of law, common law, legal system of England, case law and statute law, dialogue of legal cultures.